

УДК 347.73:336.74

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.27>*Н. О. Можаровська*

СИСТЕМА ПРАВА ГРОШОВОГО ОБІГУ: БАЗОВІ ТА ДОПОМІЖНІ СУБІНСТИТУТИ

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси у фінансовій системі України, зумовлені війною, глобальною цифровізацією та євроінтеграційним курсом держави, актуалізують необхідність системного оновлення правового регулювання грошового обігу. Грошовий обіг, виступаючи одночасно економічним та правовим феноменом, вимагає від права не лише стабілізаційної, а й інтеграційно-координуючої функції, що забезпечує узгодженість норм різних галузей у межах єдиного правового простору. Водночас у сучасній юридичній доктрині відсутнє цілісне розуміння права грошового обігу як міжгалузевого публічно-правового інституту, що поєднує конституційні, адміністративні та фінансово-правові засоби регулювання.

Недостатньо дослідженою залишається внутрішня структура цього інституту, зокрема співвідношення та взаємодія його елементів – базових і допоміжних субінститутів, які забезпечують стабільність та адаптивність грошово-кредитної системи держави. Бракує також усталеної термінології для позначення структурних рівнів права грошового обігу та методологічних критеріїв їх розмежування.

Отже, наукова проблема полягає у необхідності теоретико-правового осмислення системної організації інституту права грошового обігу, виявленні його базових і допоміжних субінститутів, визначенні їх предметів правового регулювання та ролі у забезпеченні фінансової безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Помітну роль у формуванні та еволюції наукових підходів до вивчення грошового обігу відіграли такі вчені, як: Балдич Н. І., Бабарицький О. В., Бодров В. Г., Ветрова І. В., Вовченко О. С., Крупка І. М., Латковська Т. А., Макаренко М. І., Махаєва О. О., Пожидаєва М. А., Прасюк В. М., Проць І. М., Радченко О. М., Савченко Л. А., Сафронова О. М., Токарева К. О., Українська Л. О., Царьова Л. К. та інші дослідники, які у своїх працях у тій чи іншій мірі торкалися проблематики грошового обігу, його правового регулювання та економіко-правової природи, але попри наявність окремих наукових праць, присвячених питанням грошово-кредитної політики, емісії, функціонування платіжних систем та державного контролю, комплексних досліджень, що розкривають систему базових і допоміжних субінститутів права грошового обігу, нині бракує. У сучасній юридичній науці ці субінститути залишаються недостатньо концептуалізованими, а їх правова природа, предмет регулювання та взаємозв'язки – фрагментарно висвітленими. Саме це зумовлює потребу у поглибленому теоретико-правовому аналізі їхнього змісту, структури та ролі у забезпеченні стабільності грошово-кредитної системи держави.

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування системної організації інституту права грошового обігу як міжгалузевого публічно-правового утворення та визначення його внутрішньої структури через взаємодію базових і допоміжних субінститутів.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати концептуальні засади формування права грошового обігу як самостійного інституту публічного права;
- визначити критерії розмежування та функціонального призначення базових і допоміжних субінститутів у структурі права грошового обігу;
- охарактеризувати предмети правового регулювання основних базових субінститутів (єдиної державної грошово-кредитної політики, грошової емісії, платіжної системи, державного контролю, казначейського обслуговування бюджетів та юридичної відповідальності);
- розкрити роль допоміжних субінститутів (грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів, у междержавних інтеграційних об'єднаннях та ціноутворення грошей) у забезпеченні адаптивності правового регулювання;
- узагальнити системні зв'язки між субінститутами права грошового обігу та їхнє значення для стабільності, цілісності й фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Становлення права грошового обігу як міжгалузевого публічно-правового інституту зумовлюється поглибленням інтеграційних і системних взаємозв'язків між його окремими субінститутами, що сприяє формуванню цілісної та внутрішньо узгодженої правової структури. Такі взаємозв'язки реалізуються у різноманітних формах правової взаємодії, зокрема через субординаційні та координаційні відносини між нормативними положеннями та правовими приписами, які забезпечують єдність і функціональну узгодженість системи права грошового обігу.

Субординаційні зв'язки проявляються у випадках, коли норми одного субінституту уточнюють, розвивають або деталізують положення іншого, забезпечуючи ієрархічну узгодженість усієї системи правового регулювання. Прикладом такої взаємодії є положення статті 99 Конституції України, якою закріплено статус гривні як єдиної грошової одиниці держави, що знаходить своє конкретне нормативне вираження у положеннях Закону України «Про Національний банк України», який визначає порядок емісії, обігу та підтримання стабільності національної валюти.

Координаційні зв'язки, своєю чергою, виникають у тих випадках, коли норми різних субінститутів взаємодоповнюють одна одну, утворюючи цілісну систему правового регулювання окремих аспектів грошового обігу. Така взаємодія забезпечує комплексність і узгодженість правового впливу у межах монетарної сфери. Зокрема, під час банківського супроводження державних контрактів одночасно застосовуються норми субінституту державного контролю за грошовим обігом і положення субінституту грошового обігу в казначейській системі виконання бюджетів, які взаємно підсилюють регулятивний ефект одне одного. Прикладом реалізації такої координації є положення Закону України «Про Національний

банк України» у поєднанні з наказом Державної казначейської служби України від 29 вересня 2025 року № 229 «Про затвердження Змін до Порядку відкриття аналітичних рахунків для обліку операцій з виконання бюджетів та інших клієнтів у системі Державної казначейської служби України».

Отже, поглиблення взаємозв'язків між субінститутами права грошового обігу виступає визначальним чинником формування його структурної цілісності, системності та функціональної збалансованості. Така інтеграція забезпечує внутрішню єдність і стабільність інституту, створюючи передумови для його подальшої еволюції як самостійного міжгалузевого публічно-правового утворення у системі національного права України. Відповідно, право грошового обігу постає не лише як сукупність норм, що регулюють монетарні процеси, а як інституційно впорядкована підсистема публічного права, спрямована на забезпечення фінансової стабільності та економічного суверенітету держави.

На нашу думку, система інституту права грошового обігу являє собою впорядковану сукупність базових та допоміжних субінститутів, які у своїй взаємодії відображають внутрішню структурну, функціональну та ієрархічну організацію цього міжгалузевого публічно-правового утворення. Така двокомпонентна модель забезпечує не лише логічну цілісність правового регулювання у сфері грошово-кредитних відносин, а й його здатність адаптуватися до економічних, фінансових і соціально-політичних змін, що підтверджує еволюційний характер права грошового обігу як системоутворювального елементу сучасної фінансово-правової доктрини.

У цьому дослідженні термін «базовий субінститут» уживається у доктринальному контексті, що відображає сучасну наукову тенденцію до системного та структурного осмислення публічно-правових явищ і їх внутрішньої організації в межах інституту права грошового обігу.

Під базовими субінститутами доцільно розуміти структурно необхідні та функціонально визначальні елементи інституту права грошового обігу, що формують його нормативне ядро та забезпечують можливість існування цього інституту як цілісного, самодостатнього публічно-правового утворення. Вони виконують системоутворювальну роль, визначаючи спрямованість, межі та стабільність правового регулювання у сфері грошово-кредитних відносин.

Базові субінститути утворюють цілісну систему публічно-правових норм, покликаних забезпечити сталість, безперервність і збалансованість функціонування грошового обігу як складової фінансової системи держави. Вони формують нормативно-організаційний каркас правового регулювання у монетарній сфері, без якого належна інституціоналізація та упорядкованість грошового обігу були б неможливими.

Запровадження поняття «базового субінституту» зумовлене необхідністю більш чіткого окреслення внутрішньої структури інституту права грошового обігу з урахуванням ієрархії його функціональної значущості. На відміну від загальнофілософського використання терміна «базовий» у контексті позначення сутнісних або первинних властивостей правових явищ, у межах цього дослідження він уперше пропонується як критерій системної класифікації субінститутів, що відображає

їхню структуроутворювальну роль у забезпеченні цілісності та стабільності правового регулювання грошового обігу.

Необхідно наголосити, що термін «базовий» вже відомий у правовій науці, але його застосування для позначення структурних елементів публічно-правового інституту пропонується вперше в межах цього дослідження. Така авторська інтерпретація відображає логіку системного підходу до права, згідно з яким базові субінститути становлять необхідні конструктивні елементи інституту, без яких його функціонування є неможливим, тоді як допоміжні субінститути виконують адаптивно-забезпечувальну функцію, сприяючи гнучкості правового регулювання. Запропонований підхід не лише поглиблює теоретико-правове розуміння внутрішньої архітектури грошового обігу, але й формує концептуальне підґрунтя для майбутньої кодифікації норм монетарного права України.

Поряд із базовими у системі права грошового обігу функціонують допоміжні субінститути, призначення яких полягає у нормативному забезпеченні стабільності грошово-кредитних відносин в умовах особливих правових режимів або нетипових економічних обставин. Вони набувають особливого значення у періоди воєнного стану, економічної чи фінансової турбулентності, валютних коливань, а також надзвичайних ситуацій на фінансових ринках, виконуючи роль адаптивно-регулятивного механізму, що підтримує функціональну стійкість і безперервність грошового обігу.

У подальшому доцільним видається детальне розкриття предметів правового регулювання кожного із зазначених субінститутів, що дасть змогу встановити характер їхньої функціональної взаємодії, визначити межі компетенції та окреслити роль у забезпеченні структурної цілісності й стабільності грошової системи України. Такий підхід сприятиме поглибленню системного розуміння інституційної природи права грошового обігу та виявленню його потенціалу як інструмента фінансової безпеки держави.

Нормативно-правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі формування, затвердження та реалізації єдиної державної грошово-кредитної політики, а також результати наукових розвідок у цій сфері – зокрема праці М. І. Макаренка «Економіко-правове регулювання режиму грошово-кредитної політики» [1], Т. А. Латковської «Грошово-кредитна (монетарна) політика: поняття та цілі» [2], І. В. Ветрової «Правові основи реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України» [3] – дають підстави визначити предмет відповідного субінституту як сукупність суспільних відносин, що охоплюють процеси вироблення, схвалення та практичного здійснення основних засад державної монетарної політики.

До предмета правового регулювання цього субінституту належать:

- правовідносини, що виникають у процесі розроблення та прийняття основних напрямів грошово-кредитної політики, які визначаються Національним банком України та схвалюються Верховною Радою України;

- відносини між Національним банком України та іншими органами державної влади, пов'язані з координацією заходів у сфері грошово-кредитної політики, зокрема Міністерством фінансів, Кабінетом Міністрів України та Радою національної безпеки і оборони України;

- правове забезпечення реалізації монетарних інструментів, спрямованих на досягнення цінової та фінансової стабільності;
- взаємозв'язок грошово-кредитної політики з іншими напрямками державної політики – бюджетною, валютною, інвестиційною, соціально-економічною.

Таким чином, базовий субінститут єдиної державної грошово-кредитної політики охоплює систему норм публічного права, спрямованих на визначення змісту, принципів, механізмів та меж реалізації державної діяльності у сфері регулювання грошового обігу. Його нормативне наповнення забезпечує інституційну узгодженість та функціональну координацію дій органів публічної влади у процесі формування та реалізації монетарної політики, спрямованої на досягнення стратегічних цілей фінансової, економічної й валютної стабільності держави.

Базовий субінститут державного контролю та нагляду за грошовим обігом. В українській правовій доктрині саме зазначене коло суспільних відносин є об'єктом особливої наукової уваги [4; 5; 6]. На нашу думку, до предмета правового регулювання цього субінституту входить комплекс суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення контролю та нагляду за стабільністю і справжністю грошових знаків, а також за належною організацією грошового обігу в державі.

Зокрема, це охоплює:

- відносини з контролем за платоспроможністю та автентичністю грошових знаків, що перебувають в обігу, та порядком вилучення зношених або фальсифікованих банкнот;
- відносини щодо моніторингу стану та структури готівкової грошової маси, включно з її обсягом, швидкістю обігу та географічним розподілом;
- контроль за дотриманням правил проведення касових операцій, форм і порядку здійснення безготівкових розрахунків, установлених Національним банком України;
- відносини, пов'язані із запобіганням та протидією легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та забезпеченням фінансового моніторингу відповідно до міжнародних стандартів FATF¹;
- валютний контроль, що передбачає дотримання правил переміщення, використання й конвертації валютних цінностей у межах та за межами держави.

Таким чином, цей субінститут забезпечує правову упорядкованість грошового обігу через систему наглядово-контрольних механізмів, які реалізуються органами публічної влади (насамперед Національним банком України, Державною казначейською службою, Міністерством фінансів, Державною службою фінансового моніторингу та іншими компетентними інституціями). Його регулятивна функція спрямована на підтримання стабільності, прозорості та законності грошово-кредитної системи, що є ключовою умовою фінансової безпеки держави.

¹ FATF – Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (ФАТФ) (англ. *Financial Action Task Force on Money Laundering*, фр. *Groupe d'action financière*; *GAFT*) – міжурядовий орган, метою роботи якого є розвиток і впровадження на міжнародному рівні заходів і стандартів з боротьби щодо відмивання грошей. Був заснований в 1989 за ініціативою Великої Сімки

Базовий субінститут грошового обігу в казначейській системі виконання бюджетів.

Предметом правового регулювання цього субінституту є сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі організації та забезпечення виконання бюджетів публічно-територіальних утворень, а також у межах здійснення повноважень оператора системи казначейських платежів.

До сфери його правового впливу належать:

- правовідносини, пов'язані з казначейським обслуговуванням бюджетів усіх рівнів, зокрема відкриттям і веденням рахунків, здійсненням касових операцій і контролем за цільовим використанням бюджетних коштів;
- відносини у сфері казначейського супроводу державних програм, контрактів і проектів, які передбачають централізоване управління фінансовими потоками в межах бюджетної системи;
- відносини, що виникають у процесі бюджетного моніторингу та звітності в системі казначейських платежів, у тому числі щодо управління залишками коштів на Єдиному казначейському рахунку;
- відносини, пов'язані з управлінням ліквідністю бюджетних ресурсів, зокрема тимчасовим розміщенням коштів, балансуванням надходжень і видатків.

Цей субінститут є невід'ємним елементом публічно-фінансового механізму держави, що забезпечує стабільність грошового обігу у сфері виконання бюджетів і водночас виступає правовою формою реалізації принципів ефективності, цільового використання та прозорості державних фінансів.

Базовий субінститут грошової емісії.

Проблематика грошової емісії посідає вагомe місце у фінансово-правових та економіко-правових дослідженнях. Серед робіт, присвячених цьому питанню, варто відзначити праці І. М. Проць, у яких досліджено поняття та сутність емісійних процесів [7], Л. К. Царьової, яка розглядає теоретичні основи та принципи емісії готівкових грошей в Україні [8], а також О. О. Махачевої, що аналізує правові аспекти регулювання емісії та використання електронних грошей [9].

Аналіз наукових підходів та норм чинного законодавства, що регулюють емісійну діяльність, дозволяє визначити, що предметом правового регулювання субінституту грошової емісії є комплекс суспільних відносин, пов'язаних із організацією, прогнозуванням і здійсненням випуску грошових знаків в обіг, а також із контролем за їхнім рухом у готівковій та безготівковій формах.

До предмета цього субінституту належать, зокрема:

- відносини, що виникають у процесі прогнозування обсягів емісії готівкових коштів, виходячи з потреб грошового обігу та макроекономічних показників;
- відносини щодо встановлення ознак платоспроможності грошових знаків, їх виготовлення, зберігання, транспортування, інкасації та знищення зношених банкнот і монет;
- відносини, пов'язані з проведенням касових операцій, у тому числі щодо обігу готівки у банківській системі та забезпечення комерційних банків готівковими ресурсами;

– відносини, що виникають унаслідок мультиплікативної діяльності кредитних організацій, яка впливає на формування грошової маси в обігу та загальний рівень ліквідності фінансової системи.

Отже, субінститут грошової емісії охоплює сукупність правових норм, що забезпечують стабільність та керованість процесів створення й розподілу грошових ресурсів, виступаючи одним із ключових базових елементів інституту права грошового обігу.

Базовий субінститут участі національної платіжної системи у грошовому обігу.

У науковій літературі питання правового регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі функціонування платіжних систем, дістали достатньо глибоке висвітлення. Зокрема, у працях К. О. Токаревої та О. В. Бабарицького розкрито сутність платіжних систем і специфіку їх правового регулювання в Україні [10], О. С. Вовченко досліджує напрями розвитку платіжних систем у контексті європейської інтеграції [11], М. А. Пожидаєва розкриває концепцію фінансово-правового регулювання платіжних систем [12], а Л. О. Українська аналізує державне регулювання платіжних систем у контексті їх інституційного розвитку [13].

Водночас питання безпосередньої участі національної платіжної системи у грошовому обігу залишаються малодослідженими. На нашу думку, предметом правового регулювання цього субінституту є суспільні відносини, що виникають у процесі надання платіжних послуг, організації та функціонування платіжних систем, а також забезпечення переведення й обігу грошових коштів у межах національної економіки.

До предмета цього субінституту належать:

- відносини, пов'язані з виконанням вимог до організації та функціонування платіжних систем, у тому числі з питань їх реєстрації, ліцензування, управління ризиками та відповідності стандартам безпеки даних;
- правовідносини, що виникають під час здійснення, супроводження та забезпечення переказу коштів, включно з електронними та миттєвими платежами;
- відносини щодо управління грошовими ризиками в межах платіжної системи, зокрема ризиками ліквідності, операційними та системними ризиками;
- відносини із забезпечення виконання грошових зобов'язань учасників платіжної системи та врегулювання зобов'язань між банківськими і небанківськими фінансовими установами;
- відносини, пов'язані з діяльністю платіжної інфраструктури, зокрема у межах Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП) та інших компонентів національної платіжної архітектури.

Таким чином, базовий субінститут участі національної платіжної системи у грошовому обігу виступає інституційним механізмом інтеграції фінансової інфраструктури держави в єдину систему публічно-правового регулювання грошових потоків, забезпечуючи прозорість, безпеку та ефективність грошового обігу як у межах національного, так і міжнародного фінансового простору.

Базовий субінститут юридичної відповідальності у сфері права грошового обігу.

Предметом правового регулювання цього субінституту виступає сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі притягнення суб'єктів, які порушу-

ють норми інституту права грошового обігу, до встановлених законом видів юридичної відповідальності.

Залежно від характеру правопорушення та ступеня його суспільної небезпеки, така відповідальність може мати фінансово-правовий, адміністративно-правовий або кримінально-правовий характер. Вона охоплює:

- фінансово-правову відповідальність, що настає за порушення правил ведення касових операцій, недотримання лімітів залишків готівки або порядку використання коштів, визначеного Національним банком України;
- адміністративно-правову відповідальність, передбачену, зокрема, Кодексом України про адміністративні правопорушення, за дії, що порушують встановлений порядок валютного регулювання, обігу готівки чи безготівкових розрахунків;
- кримінально-правову відповідальність, яка настає у випадках виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК України), а також за дії, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України).

Отже, базовий субінститут юридичної відповідальності у сфері грошового обігу виконує функцію забезпечення законності та фінансової дисципліни, виступаючи механізмом захисту публічних інтересів держави у сфері грошово-кредитних відносин. Він формує гарантійну основу стабільності грошової системи, забезпечуючи невідворотність юридичних наслідків для правопорушників і водночас зміцнюючи довіру до національної валюти як ключового елемента економічного суверенітету України.

Система допоміжних субінститутів права грошового обігу.

Систему допоміжних субінститутів інституту права грошового обігу формують ті структурні елементи, які регулюють специфічні або виняткові умови функціонування грошового обігу. До їх складу належать:

- субінститут грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів;
- субінститут грошового обігу в междержавних інтеграційних об'єднаннях;
- субінститут ціноутворення грошей.

Допоміжний субінститут грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів.

Предметом правового регулювання цього субінституту є суспільні відносини, що виникають у процесі організації грошового обігу в умовах дії особливих адміністративно-правових режимів, таких як режим надзвичайного стану, воєнного стану, контртерористичної операції, санкційного або фінансово-обмежувального режиму тощо.

У межах таких правових режимів грошовий обіг набуває особливого нормативного статусу, що характеризується:

- встановленням спеціальних правил проведення валютних операцій, розрахунків і руху капіталу, спрямованих на захист національної економіки;
- обмеженням доступу до певних фінансових інструментів або суб'єктів, з метою запобігання економічним ризикам і підтримання стабільності фінансової системи;

– підвищеним рівнем контролю з боку державних органів (зокрема НБУ, Міністерства фінансів, Державної казначейської служби, СБУ тощо) за операціями, що впливають на грошовий обіг.

В умовах воєнної агресії російської федерації проти України цей субінститут набув особливого практичного значення. Держава вимушена застосовувати комплекс обмежувально-захисних заходів, спрямованих на стабілізацію грошово-кредитного ринку, запобігання відтоку капіталу, забезпечення функціонування критичної інфраструктури платіжних систем та збереження платоспроможності держави.

Таким чином, допоміжний субінститут грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів забезпечує адаптивність правового регулювання грошової системи до надзвичайних обставин, виступаючи гарантією фінансової безпеки та економічного суверенітету України.

Допоміжний субінститут грошового обігу в междержавних союзах.

Предметом правового регулювання цього субінституту є суспільні відносини, що виникають у процесі організації грошового обігу в умовах створення тимчасових або постійних міждержавних об'єднань, союзів чи інтеграційних утворень між суверенними державами.

Такі відносини формуються в результаті узгодження монетарної політики, координації валютного регулювання, встановлення спільних стандартів розрахунків, платіжних систем і режимів конвертації національних валют у межах інтеграційного простору. Їх особливість полягає у поєднанні елементів внутрішнього публічного права держав із нормами міжнародного публічного права, що визначають правові основи функціонування спільних фінансово-економічних механізмів.

Попри значну кількість досліджень, присвячених економічним аспектам міждержавної інтеграції, питання організації грошового обігу в межах таких союзів залишаються недостатньо опрацьованими в юридичній доктрині. Серед праць, що частково торкаються цієї проблематики, варто відзначити: Бодрова В. Г., Сафронову О. М. та Балдич Н. І., які аналізують механізми державного регулювання економіки та економічну політику в умовах інтеграційних процесів [14], колективну монографію «Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України» за редакцією проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва, де досліджуються тенденції глобальної валютної інтеграції та формування нових фінансових центрів [15], працю І. М. Крупки, у якій розглянуто напрями державного регулювання фінансового ринку України в умовах посилення глобалізаційних процесів [16].

Таким чином, допоміжний субінститут грошового обігу в междержавних союзах можна розглядати як правовий механізм гармонізації грошово-кредитних систем держав-учасниць інтеграційних об'єднань, що покликаний забезпечити стійкість міждержавних розрахунків, узгодженість валютних курсів, формування спільного фінансового простору та захист публічних економічних інтересів у межах наднаціонального правового порядку.

В умовах сучасних процесів європейської інтеграції України цей субінститут набуває особливого значення, адже адаптація національної грошово-кредитної системи до стандартів ЄС є необхідною передумовою участі України у спільному

фінансовому просторі, що охоплює принципи прозорості, валютної стабільності та уніфікації монетарних механізмів.

Допоміжний субінститут ціноутворення грошей.

Предметом правового регулювання цього субінституту є суспільні відносини, що виникають у процесі державного регулювання вартості національної валюти України стосовно валют інших держав і міжнародних розрахункових одиниць.

Йдеться про правові механізми формування, стабілізації та підтримання курсу національної грошової одиниці, які забезпечують збалансованість зовнішньоекономічних зв'язків, валютну безпеку держави та реалізацію її монетарного суверенітету. До предмета цього субінституту належать:

- суспільні відносини у сфері визначення та зміни офіційного валютного курсу, що здійснюється Національним банком України;
- відносини, пов'язані з регулюванням валютного ринку, включно з операціями купівлі-продажу іноземної валюти, валютними інтервенціями, обмеженнями щодо руху капіталу;
- відносини, що виникають у процесі координації валютної політики держави з міжнародними фінансовими організаціями, зокрема МВФ, Світовим банком, ЄБРР, а також у межах двосторонніх та регіональних угод.

З урахуванням сучасних викликів глобальної економіки та воєнного стану в Україні, функціонування цього субінституту набуває стратегічного значення. Його мета полягає у забезпеченні стабільності гривні, захисті від інфляційного та девальваційного тиску, формуванні довіри до національної валюти та підтриманні фінансової стійкості держави в умовах міжнародних фінансових коливань.

Отже, допоміжний субінститут ціноутворення грошей є ключовим елементом системи права грошового обігу, який узгоджує економічні та правові інструменти регулювання вартості грошей, забезпечуючи реалізацію публічних інтересів у сфері грошово-кредитної політики та підтримку економічного суверенітету України.

Так, система інституту права грошового обігу виявляє високий рівень внутрішньої структурної впорядкованості, що забезпечується взаємодією атрибутивних та допоміжних субінститутів. У своїй сукупності вони утворюють цілісне публічно-правове утворення, яке виконує фундаментальну функцію – нормативно забезпечує стабільність грошово-кредитних процесів і фінансову безпеку держави.

Базові субінститути становлять ядро системи права грошового обігу, охоплюючи ключові напрями його функціонування: формування та реалізацію єдиної державної грошово-кредитної політики, здійснення грошової емісії, організацію платіжних систем, контроль і нагляд за грошовим обігом, відповідальність у сфері грошово-кредитних відносин, а також організацію грошового обігу в межах казначейського виконання бюджетів. Їхнє призначення – забезпечення неперервності, стабільності та передбачуваності грошового обігу як базового елементу фінансової системи.

Допоміжні субінститути, у свою чергу, формують адаптивно-захисний контур правового регулювання, що дозволяє державі реагувати на нетипові або кризові ситуації. Йдеться про правові механізми, які регулюють грошовий обіг в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів (зокрема, воєнного стану та дії

санкцій), у междержавних інтеграційних союзах, а також у процесі ціноутворення на гроші. Їх функція полягає у забезпеченні гнучкості правового регулювання, узгодженні національних монетарних інтересів із міжнародними зобов'язаннями та підтриманні економічного суверенітету держави.

Синергія базових і допоміжних субінститутів утворює системоутворювальну основу права грошового обігу, що визначає його міжгалузевий характер і публічно-правову природу. Така структура дозволяє розглядати інститут права грошового обігу як самостійне міжгалузеве утворення у системі публічного права, яке виконує стабілізаційну, координуючу та охоронну функції у сфері грошово-кредитної діяльності держави.

Висновки. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що право грошового обігу становить міжгалузевий публічно-правовий інститут, який забезпечує нормативне регулювання процесів формування, обігу, контролю, емісії та стабілізації національних грошових ресурсів. Його системна організація виявляється через взаємодію базових і допоміжних субінститутів, які формують внутрішню структуру права грошового обігу та визначають його функціональну цілісність.

Встановлено, що базові субінститути виконують стабілізаційну функцію, утворюючи нормативне ядро інституту. Вони охоплюють основні напрями правового регулювання грошово-кредитних процесів: реалізацію єдиної державної грошово-кредитної політики, здійснення грошової емісії, функціонування національної платіжної системи, організацію грошового обігу в казначейській системі, державний контроль і нагляд, а також юридичну відповідальність у сфері грошового обігу.

Водночас допоміжні субінститути забезпечують гнучкість і адаптивність правового регулювання, дозволяючи державі ефективно реагувати на нестандартні або кризові ситуації у фінансовій сфері. До них належать субінститути грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів, у межах міждержавних інтеграційних об'єднань, а також субінститут ціноутворення грошей, який визначає правові механізми підтримання вартості національної валюти.

Взаємодія базових і допоміжних субінститутів формує цілісну систему права грошового обігу, у межах якої забезпечується узгодженість, стабільність і передбачуваність правового регулювання грошово-кредитних процесів. Така структура дозволяє розглядати право грошового обігу як системоутворювальний елемент публічно-правового механізму фінансової безпеки держави, що виконує стабілізаційну, координуючу та охоронну функції.

Зроблено висновок, що подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на удосконалення категоріального апарату монетарного права, уточнення методології класифікації фінансово-правових інститутів, а також на розроблення національної концепції системи права грошового обігу, узгодженої з принципами та стандартами права Європейського Союзу.

Література

1. Макаренко М. І. Економіко-правове регулювання режиму грошово-кредитної політики. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8dd55ff4-b9d8-4504-bf9a-7ff25c19f152/content> (дата звернення 29.09.2025).

2. Латковська Т. А. Грошово-кредитна (монетарна) політика: поняття та цілі. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd9eba70-9e7f-45b6-9d95-1da33188be6b/content> (дата звернення 29.09.2025).
3. Ветрова І. В. Правові основи реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 19 с.
4. Радченко О. М. Система контрольних правовідносин у сфері грошового обігу. URL: <http://www.apdr.in.ua/v87/18.pdf> (дата звернення 29.09.2025).
5. Савченко Л. А. Правові основи фінансового контролю : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
6. Прасюк В. М. Проблеми нормативно-правового регулювання державного фінансового контролю в Україні та напрями його вдосконалення. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/4/part_1/15.pdf (дата звернення 29.09.2025).
7. Проць І. М. Грошова емісія і грошовий обіг: поняття та сутність. URL: <file:///C:/Users/nmzh/Desktop/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%20%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9C%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%202025/%D0%93%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%81%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf> (дата звернення 29.09.2025).
8. Царьова Л. К. Емісія готівкових грошей в Україні: теоретичні основи та принципи. URL: <http://www.apdr.in.ua/v49/82.pdf> (дата звернення 29.09.2025).
9. Махаєва О. О. Підходи до регулювання емісії електронних грошей та їх використання. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/51c62d99-c674-4834-9068-97d94e975226/content> (дата звернення 29.09.2025).
10. Токарева К. О., Бабаицький О. В. Платіжні системи: сутність та особливості правового регулювання в Україні. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/116.pdf (дата звернення 29.09.2025).
11. Вовченко О. С. Напрями розвитку платіжних систем в Україні в умовах європейської інтеграції. Економічний вісник, 2022, №4, С. 49
12. Пожидаєва М. А. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2020. 578 с.
13. Українська Л. О. Державне регулювання платіжних систем. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2021–2022. № 76–77. С. 17–23.
14. Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2010. 520 с.
15. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України : моногр. / [В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін.] ; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 504 с.
16. Крупка І. М. Основні напрями державного регулювання вітчизняного фінансового ринку за умов посилення глобалізаційних процесів. Ринок фінансових послуг в епоху діджиталізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–6 грудня 2019 р.). Київ, 2019. Вип. XIII, Т. 1. С. 86–88.

Анотація

Можаровська Н. О. Система права грошового обігу: базові та допоміжні субінститути. – Стаття.

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження системної організації інституту права грошового обігу як міжгалузевого публічно-правового утворення, що посідає ключове місце у структурі сучасного фінансового права України. Обґрунтовано, що формування права грошового обігу відбувається під впливом ускладнення грошово-кредитних процесів, цифровізації економіки, розширення регуляторних функцій держави, розвитку фінансових технологій та інтеграції України у європейський і глобальний фінансовий простір. Зазначено, що право грошового обігу формується як цілісна система публічно-правових норм, покликана забезпечити стабільність національної грошової одиниці, прозорість фінансових потоків і реалізацію монетарного суверенітету держави.

Визначено, що цілісність і функціональна збалансованість цього інституту забезпечується взаємодією базових і допоміжних субінститутів, які утворюють його структурно-функціональну архітектуру та відображають різні рівні публічно-правового впливу на сферу грошового обігу. Запропоновано

авторське тлумачення поняття «базовий субінститут» як системоутворювального елемента, без якого функціонування права грошового обігу як цілісного правового утворення є неможливим, і «допоміжного субінституту» – як правового механізму, що забезпечує адаптивність регулювання грошово-кредитних відносин до кризових або нетипових обставин, зокрема під час воєнного стану, валютної нестабільності, економічних криз чи глобальної фінансової турбулентності.

Розкрито предмет правового регулювання кожного з ключових базових субінститутів (єдиної державної грошово-кредитної політики, грошової емісії, участі національної платіжної системи, державного контролю та нагляду, грошового обігу в казначейській системі, юридичної відповідальності), а також допоміжних субінститутів (грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів, у междержавних інтеграційних об'єднаннях та субінституту ціноутворення грошей). Підкреслено, що їх взаємодія формує внутрішню системність і стабілізаційну функцію права грошового обігу, визначаючи його роль у забезпеченні фінансової безпеки, економічного суверенітету та макроекономічної стабільності держави.

Ключові слова: право грошового обігу; система публічного права; грошово-кредитна політика; грошова емісія; платіжна система; державний контроль; казначейська система; фінансова безпека; монетарне право.

Summary

Mozharovska N. O. The system of money circulation law: basic and auxiliary subinstitutes. – Article.

The article presents a comprehensive theoretical and legal study of the systemic organization of the institute of the law of money circulation as an inter-branch public-law formation, which occupies a key place within the structure of modern financial law of Ukraine. It is substantiated that the development of the law of money circulation occurs under the influence of the increasing complexity of monetary and credit processes, the digitalization of the economy, the expansion of the regulatory functions of the state, the evolution of financial technologies, and Ukraine's integration into the European and global financial space. The law of money circulation is defined as a coherent system of public-law norms aimed at ensuring the stability of the national currency, the transparency of financial flows, and the realization of the state's monetary sovereignty.

It is argued that the integrity and functional balance of this institute are ensured through the interaction of basic and auxiliary subinstitutes, which form its structural and functional architecture and reflect the different levels of public-law influence within the monetary sphere. The author introduces an original interpretation of the concept of a "basic subinstitute" as a system-forming element essential for the functioning of the law of money circulation as a coherent legal entity, and a "auxiliary subinstitute" as a legal mechanism that ensures the adaptability of monetary and credit regulation to crisis or exceptional conditions – in particular, during martial law, economic crises, currency instability, or global financial turbulence.

The article reveals the subject matter of legal regulation for each key basic subinstitute (the unified state monetary and credit policy, monetary emission, participation of the national payment system, state control and supervision, money circulation in the treasury system, and legal responsibility) as well as for the auxiliary subinstitutes (money circulation under special administrative and legal regimes, within intergovernmental integrations, and the subinstitute of money value formation). It is emphasized that their interaction shapes the internal systemic nature and stabilizing function of the law of money circulation, defining its role in safeguarding financial security, economic sovereignty, and macroeconomic stability of the state.

Key words: law of money circulation; public law system; monetary and credit policy; monetary emission; payment system; state control; treasury system; financial security; monetary law.

Дата надходження статті: 21.09.2025

Дата прийняття статті: 15.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025